

ALMAATADA 1986 ARALIK OLAYLARI: JELTOKSAN

*Fusun KARA**

ÖZET

Türkistan'dan göç eden Türk kavimlerinin bakiyeleriyle sonradan buraya gelen muhtelif Türk boylarının birleşmesiyle oluşmuş bir Türk toplumu olan Türkistan'ın ocak ağası sayılan Kazak Türkleri, bağımsız yaşamak için çok büyük bedel ödemek zorunda kalmışlardır. Kazakların tarihinde Kalmuk ve Rusların saldırı ve işgalleri büyük yer tutmaktadır. Büyük güçlerin güdümüne giren ihtiraslı Kazak hanlarının isyan ve saldırıları da Kazakları çok uğraştırmıştır. Kazakların ordalara/cüzlere bölünmeleri veya diğer Türk tayfaları ile çekişmeye, didişmeye girmeleri her defasında hasım güçlerin istilasını getirmiştir. 1986 Aralık ayaklanması ya da Jeltoksan, Mihail Gorbaçev'in Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Dinmuhamed Konayevi görevinden alarak onun yerine dışarıdan Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyetinden Gennady Kolbin'i atamasıyla 17 Aralık 1986 sabahında ayaklanma başladı. Gösterilerin başlangıcında Merkezi Komite Binası önünde 200-300 öğrenci toplandı. 18 Aralıkta KGB orduları gösteriyi dağıttılar. 2000 den fazla insan yakalanarak tutuklandı, yüzlerce insan yaralandı ve en az 3 kişi öldürüldü. Almaata'da gerçekleşen gösteriler diğer Kazak şehirlerinde Sovyetlerin federal yapısını zayıflatacak ve sosyal yapıyı sarsacak ilk büyük patlama idi. Protestoların ardından Sovyetlerin kardeşlik ve birliktelik üzerine inşa edildiğine dair efsane birkaç yıl içinde paramparça olacaktı. 20. yüzyılın son çeyreğinde bütün Kazak halkının Sovyet hâkimiyetindeki diğer halklarla birlikte bağımsızlık mücadelesi başlatmaları ve başarıya ulaşmaları asırlardır ödenen bedellerin semeresidir denilebilir. Kazakların son yüzyıllık tarihi okunduğunda kahraman geçmişleri ortaya çıkacaktır. Bu makalede bu milli ve bölgesel ayaklanmanın neden ve sonucu anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Almaata, Aralık Olayları, Sovyetler Birliği, Milliyetçilik.

1986 DECEMBER EVENTS IN ALMATY: JELTOKSAN

ABSTRACT

Part of Turkic tribes which have moved from Turkestan, having united with other various Turkic tribes have created the Kazakh state which became one of leading Powers of Turkestan and which later paid much for independence. There were hard times throughout history of Kazaks, such as the Jungarian invasion and the Russian colonialism rebellious Kazakh leaders added more to the problems in difficult times. Division of Kazakhs into the Juz system, and collisions and

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: fusunkara2004@yahoo.com

disagreements with the other Turkic Peoples caused often foreign interventions and invasions. The Jeltoqsan or December of 1986 were riots that took place in Almaty in Kazakhstan in response to General Secretary Mikhail Gorbachev's dismissal of Dinmukhamed Konayev, the First Secretary of the Communist Party of Kazakhstan and an ethnic Kazakh, and the subsequent appointment of Gennady Kolbin, an outsider from the Russian SFR. Demonstrations started in the morning of 17 December 1986 as an initial number of 200-300 students gathered in front of Central Committee Building. December 18 KGB were dispatched to break up the demonstration. That uprising in Almaty and in other Kazakh cities was the first big bang that undermined the Soviet federal structures and social fabric. After these protests the myth of the fraternal unity and brotherhood of the Soviet peoples fell apart in a matter of a few years. In the last quarter of the 20th century the entire Kazakh people, together with the other peoples enduring the power of Soviets, rose against the foreign administration. The result was indeed the fruit of the centuries long efforts and struggles. History of The Kazakhs for the last century would reveal the heroic past of this people. In this article, it is considered national and regional conflicts the reasons and consequence.

Key Words: Kazakhstan, Almaty, December Events, Soviet Union, Nationalism.

Giriş

Tarih ve etnoloji bakımından Kazaklar, Türk kavimler grubunun Kıpçak bölümüne dahildir. Kazakistan'ın asıl nüfusunu teşkil eden Kazaklar, muhtelif devirlerde geniş bozkırlardan göç eden Türk kavimlerinin bakıyeleriyle, Sibirya kavimleri ve Moğol Kalmuklarının birleşmesi sonucu 15. yüzyılda teşekkül etmiş bir topluluktur¹. Kazaklar, 15. yüzyılın 20. Yıllarında Deşt-i Kıpçak bölgesinde hüküm süren Cengiz Han soyundan gelen Özbek Hanlığı'na bağlı olarak yaşamaktaydılar. Bu topluluğun başında bulunan Barak Han'ın oğulları Kerey ve Canibek Sultanlar, Özbek Han'ı Ebu'l Hayr Han'a karşı giriştikleri mücadeleyi kaybedince 1440 yılında kendilerine bağlı boylarla birlikte Aral bölgesini terk ederek Çu nehri boylarına geldiler. Mal ve mülksüz olarak göç eden bu topluluğa yerliler "Kazak" adını verdiler². Moğol Hanının desteğini alan Kazak hanları bu bölgede Kazak Hanlığı'nın temelini attılar. 15. yüzyılın sonlarına doğru Deşt-i Kıpçak'ın büyük bir bölümünü kontrol altına alacak kadar güçlendiler. 1456 yılında Kerey ve Canibek Sultanların bu bölgede Kazak Hanlığı'nı kurması sonucu Kazak halkı etnik bir topluluk olarak tarih sahnesine çıkmış oldu.

Canibek Han'ın oğlu Kasım Han devrinde güneyde Şeybani Han ile yapılan mücadelede üstünlük sağlanmış ve Sırderya bölgesinin kontrolü Kazak Hanlığı'nın eline geçmişti. Kuzeyde ise Nogay Hanlığı'nın iç mücadeleler neticesinde zayıflaması üzerine bir kısım halk Kazak Hanlığı'na katıldı. 1523 yılında Kasım Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Tahir Han, Kazak birliğini koruyamadı. Dış baskılar ve iç çekişmeler sonucunda Kazak Hanlığı cüzlere bölündü. Kasım Han'ın ölümünden sonra ortaya çıkan siyasi boşluk ile başlayan siyasi mücadelelerin neticesinde

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz; Reşid Rahmeti Arat, "Kazakistan", İA, c.VI, İstanbul, 1977, s. 499; Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1981, s.36-37; Muhabay Engin, Kazak ve Tatar Türkleri, İstanbul, 1976, s.34; Shirin Akiner, Sovyet Müslümanlar, (çev. Tufan Buzpınar), İstanbul, 1995, s. 245-247.

² Emin Özdemir, "Kazak Türkleri ve Kazakistan İle İlgili Bibliyografya" Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2011, s.184.

Kazak boylarının siyasi bakımdan birbirlerinden ayrılması ile oluşan yön, taraf, bölüm anlamına gelen cüzler ortaya çıktı. Kişi Cüz, Orta Cüz, ve Ulu Cüz olmak üzere üç siyasi idari bölgeye ayrılan Kazakların, zaman içinde ayrıldıktan sonra da dirayetli hanların yönetiminde ya da ortak tehlike karşısında yeniden birleştikleri görüldü³.

1680 yılında han olan Tevke Han zamanında komşu ülkelerle dostane ilişkiler kurulmuş, dağınmış Kazak siyasi birliği tekrar bir merkez etrafında birleştirilmeye çalışılmıştır. Tevke Han'ın ölümünden sonra Kazak siyasî birliği yeniden parçalanmış, bir taraftan doğudan gelen Moğol ve Kalmuk kabilelerin saldırıları sonucu sıkışan Kazak cüzleri, diğer taraftan da I. Petro'nun Çar olmasıyla birlikte Kazakistan ve Türkistan üzerinde ilgisi artan Rusya'nın istilasına maruz kalmışlardır. Asya ticaretinin önemli bir kapısı olarak Kazak bozkırlarını gören Çar I.Petro, Kalmuk ve Başkırt kabilelerinin saldırıları sonucunda sıkışan Küçük Cüz Han'ı Ebu'l Hayr Han'a Başkırt kabile reisi Aldarbay vasıtasıyla Başkırtlar ile barış içinde yaşamak istiyorlarsa Rusya'nın himayesini talep etmelerinin gerektiği haberini ulaştırmış, dış saldırılar neticesinde sıkışan Ebu'l Hayr Han'ın yardım talebi Rusya'nın Kazakistan'ı işgal sürecinin başlangıcı olmuştur. 19.yüzyılın ortalarına gelindiğinde Küçük, Orta ve Ulu Cüz olmak üzere Kazak bozkırlarının tamamını işgal eden Rusya, bir taraftan da işgal ettiği bölgelerde otoritesini sağlamlaştırabilmek için idari teşkilatlanmayı gerçekleştirmiştir. 1824 yılında çıkartılan kanunla Kazakistan'ın Turgay ve Ural bölgelerinin yönetimi Orenburg Genel Valiliğine devredilmiştir. Bu dört bölge daha sonraki yıllarda merkez kabul edilerek Step Genel Valiliği adı altında birleştirilmiştir⁴. Kazakistan'ın güneyinde kalan ve Kazakların yoğun olarak yaşadıkları Sirderya ve Semireçi eyaletleri ise bu bölgede kurulan Türkistan genel Valiliği yönetimine bırakılmıştır. Kazakistan'ın işgalini tamamlayan Rusya, işgal ettiği bölgelerde katı bir sömürge siyaseti izlemiştir. Rusya'nın Kazakistan'ı sömürgeleştirme hareketinin ilk adımı Kazak bozkırlarında uyguladığı iskân siyaseti olmuştur. Rus idareciler, bu siyasetlerini gerçekleştirmek için önce kale inşaatlarını bahane ederek Kazak arazilerini devletleştirip Rus Kozak birliklerinin buralara yerleştirdiler. Daha sonra Rusya'dan göç ettirilen fakir Rus köylüleri için tarım arazileri açma bahanesiyle hayvancılıkla uğraşan kazakların kullandıkları otlaklar ellerinden alınarak Rus köylüleri buralara iskân ettirdiler. Bu dönemde Kazakların sosyal hayatının kendisine özgü nitelikleri vardı. Kazakların sahip oldukları göçebe ve yarı göçebe hayat tarzı, sosyo-ekonomik hayatının biçimlenmesinde etkili olmuştur.

20. yüzyılın başında ise Rusya'da meşrutiyetin ilanı ile doğan fikri ve siyasi özgürlük etkisini Kazak bozkırlarında da gösterdi. Kazaklar arasında da siyasi ve fikri hareketler gelişmeye başladı. Bu hareketler önce Rusya'nın sömürü ve asimilasyon politikalarına karşı tepki niteliğinde doğdu. Rus politikalarına karşı Kazak aydınları ilk millî tepkilerini Rusya politikalarının aleyhinde yaptıkları mitingler ve şikâyet dilekçeleriyle gösterdiler.

1917 yılında Rusya'daki Şubat ihtilâli sonucu Kazakistan'da önemli siyasi gelişmeler meydana gelmiştir. Kazak önderleri öncülüğünde önce Kazakistan'ın muhtelif şehirlerinde bölgesel Kazak kongreleri toplanmış daha sonra ise bütün bölgelerden gelen delegelerin katılımıyla I. ve II. Kazak genel kongreleri düzenlenmiştir. II. Kongrede ise Rusya'daki 1917 yılı Ekim Bolşevik İhtilâli de dikkate alınarak Alaş Orda otonomisi kurulması kararı alınmıştır⁵. Alihan Bökeyhanovlu önderliğinde kurulan müstakil hükümet Bolşeviklerin Kazakistan'ı işgaliyle son bulmuştur. Ağustos 1920'de Kırgız(Kazak) Sovyet Otonom Sosyalist Cumhuriyeti kurularak Sovyet Rusya'ya bağlanan Kazak topraklarında yeni bir dönem başlamıştır.

³ Martha Brill Olcott, *The Kazakhs*, Stanford, 1987, s.30.

⁴ Emin Özdemir, agm., s.185.

⁵ Füsün Kara "Alaş-Orda Milli Hükümeti" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 192, İstanbul, 2002, s. 54-56.

Ancak Sovyet döneminde de Kazak halkının çektiği sıkıntılar son bulmamış, Rusya, çarlık döneminde geliştirdiği sömürü ve asimilasyon siyasetini bu dönemde de devam ettirmiştir. 1929-1934 yılları arasında yapılan kolektifleştirme çalışmaları sonucu Kazaklar arasında açlık başlamış, birçok Kazak hayatını kaybetmiştir⁶. Bu felâketten sonra Kazak halkı ülkesini terk edenlerle birlikte nüfusunun üçte ikilik bir kısmını kaybetmiştir⁷. Bu dönemde Kazaklar için başlayan bir başka tehlike ise 1930-1937 yılları arasında Kazak aydınlarına karşı başlatılan yok etme hareketidir. Alaş Orda hareketi içinde yer almış birçok Kazak aydını bu dönemde suçlanarak sürgün edilmiş ya da öldürülmüştür.

Kazaklar Sovyet döneminde de kültürel alandaki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu dönemde, Kuaniş Satbayev, Muhtar Avezov, Yusufbek Aymatov, Saken Seyfulin, Gabit Musiperov, Sancar Asfendiyarov, Külaş Bayseyitova ve Sara Jiyenkulova gibi şahsiyetler yetişmiştir⁸. Sovyet Rusya'nın uyguladığı kültürel asimilasyona karşı Kazaklar milli kimliklerini korumak için mücadele etmişlerdir.

1.Kazakistan'da Bağımsızlık Hareketleri

1722 yılında Çar Petro, Kazak coğrafyasının Orta Asya'nın kapısı olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu nedenle Orta Asya hâkimiyetine girişen Ruslar öncelikle bu bölgelere hâkim olma amaçlarını gerçekleştirmeye başladılar. 1723 yılında Kalmukların, Sayram, Taşkent ve Türkistan gibi Kazakların yoğunlukta oldukları bölgeleri ele geçirmesi üzerine, Ruslarda Sirderya boyları başta olmak üzere birçok askeri garnizonlar kurmaya başladılar. Bunların yanı sıra Kazakları aldatma siyaseti de yürütmekte idi. Kazakların Rus hâkimiyetini kabul etmeleri yönünde Rus elçisine 1732 yılında "Biz sizlerle barış içinde yaşamak isteriz, ancak sizin hâkimiyetinizi kabul etmeyiz"⁹. Bunun üzerine Ruslar "Rus imparatoru Kazaklara ayrıcalık tanımayacaktır. Kazaklarında hâkimiyetimiz altında yaşayan Kalmuk, Başkurt, Sibir halkı ve Yayık Kazakları (Kossaklar) gibi yok edilecek güçtedir. Rusların bu cevaplarından anlaşılmalıdır ki bundan önceki ve sonraki dönemlerde de Rusların ikili siyasetini görmekteyiz. Bu konuda Doğu Türkistan Kazakları tarihçisi, Jakıp Junısulı şu tespitde bulunmaktadır: "Ruslar Kazakları, Kalmuklara, Kalmukları da Kazaklara karşı kışkırtıp her iki tarafı güçsüzleştirip istilâ programını uygulamaya koyuldular"¹⁰.

Sultan Kenesarı Kasımoğlu, Ruslara karşı giriştiği mücadelede büyük cesaret örneği sergilemiştir. Onun isyan hareketi başlamadan önce, Çarlık askerlerinin yoğun saldırıları sonucunda, Sibiry ve Orenburg Kazaklarıyla ilgili olarak 1822-1824 yönetmeliklerinin kabul edilmesine rağmen, siyasi soyutlanmasını hala muhafaza etmekte olan Kazakistan bölgelerinin bağımsızlığı tehlikeye düşmüş bulunuyordu. Bundan dolayı isyan çıkaran Sultan'ın temel amacı Kazakistan'ın Abılay Han devrindeki sınırlarının bütünlüğünü tekrar tesis etmek, divanları kaldırmak ve Rusya'ya iltihak etmemiş bulunan bölgelerin tam bağımsızlığını korumaktı. Kenesarı Kasımoğlu üç cüzdeki Kazak uruğlarının önemli bir kısmını kendi sancağı altında toplamayı başardı. Bazen onun savaşçıların sayısı 20 bin kişiye kadar ulaştı. İçinde Orta Cüz temsilcilerinin çoğunluk teşkil ettiği kazak sultanlarının büyük bir bölümü isyana katıldı. Kenesarı savaş hareketlerini 1838 baharında Akmola kalesini kuşatıp yakmakla başladı. 1841'de Kazakların üç cüz'ünün temsilcileri Kenesarı Kasımoğlu'nu han seçti. Kazak Hanlığı tekrar tesis edildi. Hanlık yönetiminin merkezileştirilmesine gayret eden Kenesarı Han, nüfuzlu feodal beyler arasındaki

⁶ Sefa Fuad Hekimoğlu, "Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan", Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, Ankara,2012, s. 403.

⁷ A. Kayyum Kesici, Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan, İstanbul, 2003, s. 208.

⁸ Emin Özdemir, agm., s.188-189.

⁹ M. Şahanov, Jeltıksan Epopiyesi, Almatı, 2006, s.91.

¹⁰ M. Ahmetova, Jurnal Sputnik, No:1, Moskva, 1988, s. 331.

çekişmelerin sona erdirilmesine çalıştı. Han seçildikten sonra Kenesarı bağımsızlık mücadelesini eskisine göre daha kararlı bir biçimde yürüttü. Tüm çabalara rağmen, Kazak halkının hanlık temelinde kendi devletini tesis etme yolunda XIX. yüzyılın en geniş çaplı milli kurtuluş mücadelesi de, öncekiler gibi, başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat, bu hareket, Orta Asya ile Kazakistan halklarının hafızasında hiç silinmeyecek bir biçimde derin izler bıraktı¹¹. Kenesarı Han'ın mücadelesi, halkın menfaatlerini korumadaki samimiyeti, komutanlık mahareti ve ince politikaların nadir görülün oyuncusu olarak daha XIX. yüzyılın kendisinde bile halkın takdirini kazanmıştı.

Kazakların Ruslara karşı gerçekleştirdiği en büyük başkaldırlardan biri de 1916 yılında gerçekleşti. 1916 isyânı Kazak Türklerinin asırlardır sürdürdükleri milli kurtuluş hareketleri tarihinde büyük bir önem arz eder. Ayaklanma tarihi süreç içerisinde gelişen üç derin ihtilafın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Seferberlik emri burada ateşleyici bir rol oynamıştır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi Rusların sömürgeciliğidir. Savaş sırasında her ne kadar yerleşimler hızını kaybetse de otlak alanlarının sürekli olarak azalması ağır vergiler ve zorunlu çalıştırma durumları, son olarak da Rus tüccarlar tarafından adilane olmayan bir şekilde belirlenen fiyatlar da isyana yol açmıştır. Kazak Türkleri bu isyanda büyük kayıplar vermiştir. On binlerce insan katledilmiştir.

2.1986 Alma-Ata Olayları

1985 yılında Sovyetler Birliği Genel Sekreterliği görevine gelen Mihail Gorbaçev Glasnost ve Perestroyka politikaları ile Sovyetler Birliği'ne yeni ufuklar açmayı planlamıştı. Ancak bu politikaların Kazakistan'a etkisi olumlu olmadı. Devletin yeniden yapılandırılması sırasında, 1986 yılının 16 Aralık'ta Moskova'nın kararıyla Dinmuhammed Konayev¹² Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği görevinden alınarak yerine Kazakistan'ı tanımayan ve Kazak halkının da kendisini tanımadığı G.V. Kolbin atandı. Bu durum, Kazakistan'da özellikle gençlerin büyük tepkisini çekti. Almaata'da, bu atamayı protesto eden Kazak gençler sokaklara ve meydanlara çıkarak mitingler düzenledi, Sovyetler Birliği Merkezi idaresinin kararından geri dönmesini talep etti¹³.

¹¹ Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev: Abdulvahab KARA, İstanbul,2007, s.301-310.

¹² Dinmuhammed Ahmedoviç Konayev (1912-1993) fakir bir köylü ailenin çocuğu olarak 12 Ocak 1912 tarihinde Almatı'da doğdu. Zorluklarla dolu çocukluk ve gençlik yıllarında Kazakistan'da ilk ve orta öğretimini tamamladı. Yüksek eğitimini 1931-1936 yılları arasında Moskova'da Metalürji Enstitüsünde tamamladı. 1942 yılı Mayıs ayında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcılığı göreviyle devlet yönetimindeki hayatına başlamıştı. 1942-1952 yılları arasında da Halk Komiserleri Kazak Konseyi başkan yardımcısı oldu. 1948 yılında teknik bilimler doktoru derecesini aldıktan sonra, 1952 yılında Kazakistan Bilimler Akademisinin üyesi oldu ve 1955 yılına kadar da bu akademinin başkanlığı görevini yürüttü. 1955-1960 yılları arasında Kazakistan Bakanlar Sovyeti Meclisi başkanlığı da yaptı. Konayev'in, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içindeki siyasi kariyeri hızla yükselmiş ve Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu başkanlığına gelişinden beş yıl sonra, 19 Ocak 1960 da Kazakistan Komünist Partisi'nin 12. Kongresinde piramidin en yükseğine kadar çıkmış, Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliğine yani Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin liderliğine kadar yükselmişti. Konayev ilk defa 1960-1962, ikinci defa 1964-1986 olmak üzere yaklaşık 30 yıl Kazakistan'ı yönetti. Kendisinden önceki Kazakistan'a liderlik yapmış olan Mirzoyan, Yakovlev, Şayahmetov ve Yusupov gibi liderlerden farklı olarak Konayev, insani özellikleri ve devleti için yaptıkları ile Kazak halkının sevgisini ve saygısını kazanmıştı. Bu sevgi ve saygı, günümüz Kazakistan'ında da devam etmektedir. 1964 yılında N. Kruşçev'in Sovyetler Birliği Genel Sekreterliğinden alınıp yerine L. Brejnev'in gelmesiyle, tüm ülkede yaşanan değişime bağlı olarak Kazakistan'da da Komünist Parti Birinci sekreterliği görevini yani Kazakistan'ın liderliğine, A. Yusupov'un yerine ikinci defa olmak üzere Dinmuhammed Konayev getirildi. Dinmuhammed Konayev yönetiminde Kazakistan'ın kültürel gelişimine de önem verildi. 1960-70'li yıllarda köylerde ve yeni kurulan sanayi şehirlerinde kültür merkezlerinin açılması faaliyetleri, daha önce görülmemiş hızla gerçekleştirildi. Dinmuhammed Konayev, her ne kadar merkezi yönetimin bilgisi dahilinde faaliyetler yürütse de kendisinden öncekilerden farklı olarak Kazak halkının milli ve manevi değerlerini göz önünde bulundurmış, çalışmalarını her şeyden önce ulusal menfaat çerçevesinde oluşturmaya özen göstermiştir. Sefa Fuad Hekimoğlu, "Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan" Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, Ankara,2012,s.420-422.

¹³ D.Törehani, Jeltoksan Jarası, Almaata,1991, s.76.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Her ne kadar ayaklanmanın görünürdeki nedeni bu hadise olarak gösterilse de aslında ayaklanma, Komünist Parti diktatörlüğüne, Ruslaştırma siyasetine, nükleer silah üretim sahalarının Kazakistan'da ve Kazakların yoğunlukta olduğu bölgelerde kurulmasına ve ekolojik kirlenmenin çok büyük boyutlara ulaşmasına karşı yapılmıştır¹⁴. 17-18 Aralık 1986 yılında Almaata başta olmak üzere Kazakistan'ın altı şehrinde meydana gelen olaylar komünizm politikasının sonunun geldiğini gösteriyordu. Ruslaştırma siyaseti gereği Kazakistan'a yerleştirilen Slav toplulukları da 17-18 Aralık olaylarının tetikleyicisi oldu. Slav toplulukları Kazakları azınlık durumuna düşürmek için bilinçli olarak Kazakistan coğrafyasına yerleştirilmekteydi. İngilterede yayınlanan "The Harvest of Sorrov: Soviet Collectization and the Terorfamine" kitabında Robert Konkvest 1930-1933 yıllarında komünist politikacıların yürüttüğü yok etme politikaları neticesinde iki milyon Kazak Türkünün öldürüldüğünü ifade etmektedir¹⁵.

Almaata da meydana gelen olaylarla ilgili ilk haberi komünist hükümetin resmi yayın ajansı SOTA duyurdu. Haber şu şekildeydi: "Dün gece ve bugün Almaata sokaklarında Kazakistan Komünist Partisi merkezi hükümet temsilcisi seçimlerini kabul etmeyen milliyetçi gruplarca olaylar çıkarıldı." Sonrasında, Moskova televizyonunun verdiği bu haberi, 18 Aralıkta Budapeşte radyosu da duyurdu¹⁶. Bu organların tümü başkaldırı, isyan hareketinin sadece Kazakistan'ın Almaata şehrinde yaşandığı yönünde haberler yaptı. Ancak bu hareketler Kazakistan'ın beş şehrinde daha aynı gün ve saatte yaşanmakta idi. Buna rağmen o günkü imkânlar nedeniyle bunu ispatlamak mümkün değildi. Sonraki günlerde bunlarla ilgili haberler çıkması doğrulandı. Reuters muhabiri Uomak, "Almaata'nın 750 km. kuzeybatısında bulunan Karaganda da 300 gencin katıldığı bir gösteri düzenlendi"¹⁷ haberini duyurdu. Muhabir, bu bilgiyi yerel halkla yaptığı röportajla doğruladı. Tutuklananların sonlarının belli olmadığına değindi. Sovyet ve Avrupa yayın ajansları, gençlerin sokaklarda Rus kökenli vatandaşları öldürdüğünü, araçları ateşe verdiğini ve kamu mallarını yağmaladıkları haberlerini yapmaktaydı. Sovyet APN ajansının muhabiri, Valeriy Navikov, 19 yaşlarında bir Kazak kızın bu haberleri duyunca "Kazakistan Kazaklarıdır" gibi sloganlar atarak çevresindeki gençlerin milli duygularını harekete geçirmeye çalıştığını yazdı. Bu bağlamda bu hadise, Kazak gençlerinin milli bilincinin ne kadar yükseldiğinin kanıtıdır. Bu gençler, kendi halkları adına, artık her halka özgü olan milli gurur hissini ezilmesine izin verilmeyeceğini açıkça ifade etti¹⁸. Ancak bunlar haber ajanslarınca gizlenmekteydi. D. Gardian muhabiri Martin Uolker, Moskova'da bulunduğu dönemlerde çeşitli kaynaklardan yararlanarak Almaatada olan olaylarla ilgili şunları yazdı: "Almaata'daki gösterilere on binden fazla kişi katıldı. Protestocular 17 Aralık öğleden sonra komünist parti merkezine üç koldan saldırdı. Bazı bölümler yağmalandı. Almaataya süratli şekilde yetmiş bin polis ve asker gönderildi. Edindiğim bilgilere göre; Moskovadan 15 uçak dolusu özel askerî birlikler gönderildi"¹⁹.

Bazı haber kanalları ise Almaata'daki olaylara 30000 kişinin katıldığını duyurdu. Fransa haber ajansı AFP ise 30 polisin olaylar sırasında öldüğünü bildirdi. Gardian haberinde "1000 kişi tutuklandı. Göstericiler, sadece kendilerinin yönetim haklarını talep ediyor. 17-18 Aralık Almatı olayının tek sebebi Dinmuhammed Ahmetuli Konayev'in görevinden alınarak yerine Gennadiy Kolbi'nin getirmesi değildi. Bunu sadece bardağı taşıran son damla olarak görmek gerekir. Meselenin asıl sebebinin Prof. Dr. Aleksandr Bennigsen 30 Aralık 1986 "Newyork Times" te şu şekilde açıklamaktadır: "Kazakların bu isyanı 50 milyona aşkın Müslümanın yaşadığı çok uluslu son imparatorluğun Sovyet Rusya olduğunu dünyaya yeniden hatırlattı. Bu hareket Sovyetlere ilk

¹⁴ Mehmet Saray, Kazakların Uyanışı, Ankara,2004, s.188-190.

¹⁵ A. Vaznisenskiy, İz Vitupleniya na viçera payezii i dvortsii im Lenina, Almaata, 1990, s.27.

¹⁶ J. Kazakbalası, age., s.133.

¹⁷ D. Törehani, age., s.77.

¹⁸ Manas K.Kozibaev, Sattar Majitov, "Kazakistan Cumhuriyeti" Türkler, C.19. Ankara,2002, s.322.

¹⁹ Z. Kıstavbayev, Kazakstanskaya Pravda,Kazan,2001, s.29.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

karşı çıkış da değildir²⁰. D.A Konayevi genel sekreterlik görevinden alan merkezi hükümet, 16 Aralık 1986 günü Kolbin'i atadı. Siyaset büro adına bu açıklamayı G.P. R Razumovskiy duyurdu. Bu haber, devlet radyosunda saat 15.00'da açıklandı. Akşama doğru İçişleri Bakanı ve Savunma Bakanlığının bu açıklamaya karşı çıktığı haberleri de yayıldı. Bu ani seçim genellikle öğrenci ve işçiler arasında en önemli gündem konusu olmuştur. Merkezi hükümetin bu atamasını protesto etmek için 200 – 300 kişilik bir grup 17 Aralık saat 07.00'da başlayarak ellerindeki pankartlarla merkezî hükümetin Kazakistan temsilciliği binasının önünde toplanmaya başladılar. Saat 09.30'da bu durum Kazakistan İçişleri, Savunma Bakanlığı ve emniyet birimlerine bildirildi. Sovyet hükümetinin Kazakistan temsilciliğinin kararı ile, alanın polis ve askerlerle kuşatılması yoluna gidildi. Alandaki durumu yakından görmek amacıyla savunma bakanı yardımcısı V.M Miroşnik, Knyazev in yardımcıları Basanov ve Serikov ile Almaata polis müdürü K.T Musin geldi²¹. Frunze'de bulunan 5449. askeri birlik de bölgeye sevk edilmiş idi. Her türlü toplumsal olaya müdahale için özel eğitilmiş olan bu askeri birlik öncelikle meydana bulunanların resimlerini çekerek kamera kayıtları yaptı. Resmi olarak belgelenen alandaki kişilerin sayısı saat 10.00'da 1000'e çıkmış durumdaydı. Saat: 10.30'da Almaata askerî garnizonu birliğe gelen emir doğrultusunda hazırlıklarını tamamladı. Demir yolu, otogar ve havaalanı kapatıldı. Sonrasında alandaki kalabalık ikna edilmeye çalışıldı. Halk, Kolbin' in atanmasına karşı çıkıp Konayev'in meydana gelmesini talep ediyordu. Bunun yerine getirilmesi Sovyet Hükümeti için imkânsız idi. Göstericilerin pankartlarda taşıdığı sloganlar da Sovyet Hükümetini tahrik edici nitelikte olsa da bunlar Lenin Prensipleri olarak bilinen sözlerden ibaret idi. Rusça ve Kazakça yazılan bu sloganlar ise “Lenin'nin halkçı siyaseti prensiplerine saygı gösterilmesine talep ediyoruz”, “Yaşasın Lenin idealizmi”, “Her Cumhuriyeti kendi halkı yönetsin”, “ Yaşasın Kazakistan”. Şeklinde yazılar idi. Göstericiler her hangi bir taşkınlıkta bulunmadan sadece bu sloganları atıyordu²². Saat 11.30'da gösteriler alandan ayrılarak caddelere dağıldı. Gösterilerde, S.M Muhaşev, N.E Nazarbayev, Z.K Kamalidenov, M.S Mendibayev, vb gibi isimlerde bulunuyordu. Bunlar, göstericilere, yapılan atamanın nedenlerini anlatarak ikna çabaları içinde idiler. Saat 13.30'da gençler toplanıp tekrar alana yöneldiler. Resmi kaynaklara göre sayıları 4500-5000 arasında idi. Bu sırada KAZMU (Rayon) yönünden gelen 600 kişilik bir grup “Nazarbayev'i istiyoruz” sloganlarıyla alana geldi. Ancak dışarıdan yeni katılımcılara engel olmak isteyen polis ve askerlerle ilk ciddi çarpışma burada yaşandı. Bunun üzerine İçişleri Bakanı siyasi bürodan Almaata'ya yakın sekiz şehirdeki bütün polis ve askerlerin en kısa sürede Almaata'ya gönderilmesini talep etti. Alana 7524. ve 7552. askeri birlikler gönderildi. Bunlar silah kullanmayan birliklerden oluşuyordu. Ancak İçişleri 7552.birliğe, içerisinde göz yaşartıcı bombaların ve zehirli gazların bulunduğu iki araç verdi²³. Saat; 15.00'a kadar alanda toplananların önünde kürsüye çıkan S.M. Mukaşev gençlerin isteklerinin imkânsız olduğunu, alanı boşaltmaları gereğini ve evlerine dönmeleri yönünde telkinlerde bulundu. Saat; 17.00'a değin siyasi büronun Kazakistan üyeleri S.M. Mukaşev, Z.K. Kamalidenov, N.E Nazarbayev, M.S Mendibayev, sırayla kürsüye çıkıp konuştu. Ama her defasında gençlerin protestosu ile karşılaşıldı. Bununla birlikte askerlerle Şevçenkov ve Kalinin caddelerine kadar genişleyen yeni bir çatışma başladı. Bu sıralarda 600 kişilik komando birlikleri alana ulaştı. Bunlar Kazakistan Savunma Bakanlığı temsilcisi V. Miroşnik'in isteği üzerine Savunma Bakanı yardımcısı V.Çebrikov'un emriyle yollandı. Saat: 18.00'da G.N. Kyazev'in emriyle askeri güçler halkı sindirme hareketi başlattı bu saatten itibaren durum tamamen bir savaş halini aldı. Göstericiler ellerine geçen her türlü materyalle karşılık vermeye çalışıyordu²⁴. Saat

²⁰ J. Kazakbalası, age.,s. 137.

²¹ M. Şahanov, age.,s. 96.

²² A. Vaznisenskiy, age., s. 29

²³ M. Şahanov, age.,s.101.

²⁴ Jurnal Vazimnoy İnformatsii Mejdu KGB Kazakskoy SSR i MVD Kazakskoy SSR za Period, 16.12. 1986, pa 1.09. 1987.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

19.30'da Almaata'ya merkezi hükümetin genel sekreteri Razumov ile Mişenko geldi. Durumu kontrol altına alması için İçişler Bakan yardımcısı General Elisov görevlendirildi. Saat 22 sıralarında Almaata İtfaiye Müdürlüğünden, göstericiler üzerine su sıkmak için yangın söndürme araçları istendi. 20 itfaiye aracı meydanın giriş ve çıkışından başlayarak su sıkmaya başladı. Saat 24. 00'a kadar süren bu operasyon ile gençler etkisiz hale getirildi. Bu müdahalede, en acımasız olanı ise, aracın arkasına bağlanan yaralıların sokaklarda sürüklenmesiydi. 18 Aralık sabahı 1.5 saat süren bir toplantıda bundan sonra yapılacaklar konuşuldu. Aynı anda emniyet güçlerini 93 ceset ihbarı yapıldı. 17 Aralık olaylarında polis ve askerlerin darbeleriyle ölen bu gençlerin üzerinde herhangi bir kimlik çıkmadı²⁵.

Katılan: 38 Komünist Üye

Oturum Başkanı: Ş. A. Fatkulın

Sekreter: R. A. Satekov

Oturumun Konusu: Öğrenci ve işçi gençlerce çıkarılan ve bazı yerel yöneticilerce desteklenen milliyetçi geçlerin ortaya çıkması.

Genel görüşmede D. Dospolov, 17 Aralık 1986 günü meydana gelen olayların asıl sebebi 16 Aralık'ta merkezi hükümetçe atanan Kolbin'in bazı yerel yöneticileri kışkırtması sonucu Kazak öğrenci ve genç işçilerce protesto edilmesi olayıdır. İsyan başlatma girişiminde bulunan bir gurup halka baskı yaparak taşkınlıklar çıkararak taraftar toplamak istemişlerdir. Meydana gelen olaylarda 200 fazla kişi tutuklandı ve sadece birkaç genç yaralandı. Şehirdeki düzeni yeniden sağlamak zorundayız.

Oturumda Söz Alan Üyeler:

Ş. S Belalov: Sovyet Merkezi Hükümeti ve Kazak KSR uyumunu bozmaya çalışanlara her türlü karşılık verilmelidir. Sovyet gençliğinin Komünist duygularına hiç bir güç nüfuz etmemelidir.

A.E. Kaydaulov: Yoldaşlar, dünden beri Almaata sokaklarında meydana gelen tatsız olaylara şahit olmaktadır ancak bu durum halen daha sonlandırılabilmiş değildir. Biz Adalet Bakanlığının her bir çalışanını, kendi çocuklarımızı, yakınlarımızı ve tanıdıklarımızı sükûnete davet etmeliyiz. Bütün gücümüzü, varlığımızı vatanımız ve haklarımızın dostluğunu daim kılmaya harcamacağız.

K.Y. Amandıkov: Milliyetçiliğin baş göstermesi hiçbir zaman mazur görülemeyecek, utanılacak bir durumdur. Kazak halkı ezelden beri Rus halkı ile huzurlu bir şekilde yaşayageldi. Bu kendini bilmezlerin yaptığını anlamak mümkün değil Parti çalışmalarına karşı çıkmak bir cahilliktir. Bu harekete katılan gençlerin ve öncülük yapanların yakalanarak sorgulanması gelmektedir.

K.E.Mınbayev: Kazak gençlerin yaptığı akıllara sığmayan harekete yetkililer en uygun cevabı verdi. Bundan önceki dönemde de Kazak Merkezî Hükümeti Ermeni veya Rus yöneticilerce idare edildi. Bundan dolayı illede bir kazak tarafından yönetilmesi zorunlu değildir. Bu olay bazı Kazak gençlerinin Sovyet ruhuna sahip olmadığını gösterdi. Bize düşen en büyük görev ise gençlerin bu eksik yönlerini giderecek nasihat heyetleri oluşturmamızdır.

Toplantı Sonunda Alınan Kararlar:

1. V.G. Kolbin'nin Kazakistan K.P'nin beşinci başkanı olduğunu destekliyoruz.

²⁵ M. Şahanov ,age., s. 102.

2.Şehirdeki bazı öğrenci gruplarının milliyetçi hareketleri ayıplanıp kınansın.

3.Halk arasında, genellikle Almaata'daki öğrencilere yönelik nasihat heyetleri oluşturulsun²⁶.

Sonuçta bu gösterilere 10 bin civarında insan katıldı. Bunları bastırmak için 70 bin asker ve polis görev yaptı. Bu güçler Sovyetlere bağlı her bir devletten toplanıp bir gecede Almaata'ya taşındı. Bu nedenle sindirme hareketi oldukça kanlı sonuçlandı. Kendi benliklerinden uzaklaştırılan Komünist Kazak yöneticiler de bunda büyük pay sahibi oldular. Olaylar sonrasında binlerce yaralanan ve yüzlerce ölen gencin yanı sıra akıbeti belli olmayan bir o kadar da insan bulunmaktadır. Buna rağmen şu anki Kazakistan devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev o günkü demecinde “Olaylara üç bin kişi katıldı iki kişi öldü, 200 kişi yaralandı”²⁷.

Ancak Aralık soğuşunda itfaiye araçlarından sıkılan sular, tankların paletleriyle ezilen, demir coplarla dövülen Kazak gençlerin çekilen bazı resimlerine ulaşılabilmiştir. Kabullenilmesi çok zor olan durumlardan biri de, bazı yaralı gençlerin kamyon kasalarına doldurulup cesetlerle birlikte Almaata dağlarına bırakılması olmuştur. Bu şekilde ölüme terk edilen şu isimler Almaata'da ki hastane raporlarında da geçmektedir:

-Katekova Cazira: Omurgası kırık

-Gulşat Ahmetova: Sol kalça kemiği kırık

-Gulzade Kanayeva: Sağ kol omuzdan kopuk

-Baktıgöl Moldaşeyeva: Sol gözü çıkarılmış

-Nurcan Nurmuhanov: Her iki bacağı diz kapağı altında kesilmiş

Hastane kayıtlarına geçen bu genç kızların yanı sıra ulaşılabilen ve kurtlarca parçalandığı tahmin edilen Kazak evlatlarının tek isteği bir Kazak tarafından yönetilmek ve yok edilmeye karşı çıkmaları idi²⁸. Sovyet Rusya'nın Aralık operasyonu 1985 yılında Gorbaçov'un isteği ile hazırlanan ve bir isyanda uygulanacak olan “Metal Operasyonu” nun aynen hayata geçirilmesi idi²⁹.

Tüm bunlara rağmen, Aralık olaylarının vasfı, büyüklüğü ve zararları konusundaki gerçekler hiç bir zaman söylenmedi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin “Kazakistan ülke parti teşkilatının emekçilere enternasyonalist ve vatanseverlik eğitimi vermesi hususundaki çalışması” ile ilgili kararıyla olaylara derin analiz, geniş kapsamlı tarafsız bir değerlendirme yapması beklendi. Ancak, bu karar bütün bir halkı suçlu duruma düşürdü ve halkta büyük bir düş kırıklığı meydana getirdi.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nde kitlelerin meydanlara dökülerek kendi taleplerini bildiren büyük çaptaki mitingleri ilk defa Kazakistan'da olmuştur. 16 Aralık 1986 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Almaata'da çıkan olaylar tüm Sovyetler Birliği'nde büyük yankı uyandırmıştır. Olaylar Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi 1. Sekreteri kazak kökenli Dinmuhammed Kunayev'in bir günde görevinden alınarak yerine Rusya'nın Ulyanov vilayeti Komünist Parti Sekreteri G. Kolbin'in getirilmesiyle başlamıştır.

²⁶ M. Şahanov, , age.,s. 109.

²⁷ E. Ertisbayev, Kazakistan i Nazarbayev, Astana, 2001, s. 47.

²⁸ J. Kazakbalası, age. s. 147.

²⁹ M. Şahanov, age., s. 118.

1986 Aralık ayında Almaata'da meydana gelen olayların temelinde, bütün bir tarih, sosyoekonomik ve siyasi unsurlar yer almaktadır. Bunların tarihi kökleri Çarlık Rusya'nın sömürge politikalarına kadar uzanmaktadır. Daha sonra Bolşevikler bu politikaları endüstrileştirme, kolektifleştirme ve bakir toprakların tarıma açılması süreçleriyle devam ettirmişti. Bütün bunların sonucunda, Kazaklar demografik açıdan devamlı surette azaldı. Sovyet yetkilileri Kazakistan'ın milli zenginliklerini acımasızca sömürdüler.

1986 olayları, milliyetler meselesinin sosyalist ideolojilerle hiçbir zaman çözümlenmeyeceğini açık bir şekilde göstermiştir. Almaata olayları ile Sovyetlerin sınıf menfaatleri, milli menfaatlardan önce gelir şeklindeki ideolojilerinin hayatın doğruları ile hiçbir zaman bağdaşmayacağını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- AKİNER Shirin, *Sovyet Müslümanlar*, (çev. Tufan Buzpınar), İstanbul,1995.
- ARAT Reşit Rahmeti, "Kazakistan" *İA*, İstanbul, 1977, c.VI, S.499.
- ERTİSBAYEV Ermuhamet, *Kazakistan i Nazarbayev*, Astana, 2001.
- Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, (çev. Abdulvahab Kara) İstanbul, 2007.
- ENGİN Muhabay, *Kazak ve Tatar Türkleri*, İstanbul,1976.
- HEKİMOĞLU Sefa Fuad , "Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan", Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, Ankara, 2012, s.389-425.
- Jurnal Vazimnoy İnformatsii Mejdu KGB Kazakskoy SSR i MVD Kazakskoy SSR za Period, 16.12. 1986, pa 1.09. 1987.
- KARA Füsün, "Alaş-Orda Milli Hükümeti" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.192, İstanbul, 2002.
- KESİCİ A. Kayyum, *Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, İstanbul, 2003.
- KISTAVBAYEV Z., *Kazakstanskaya Pravda*, Kazan, 2001.
- KOZİBAEV Manas-SATTAR Majitov, "Kazakistan Cumhuriyeti" *Türkler*, C.19. s.322.
- OLCOTT Martha Brill, *The Kazakhs*, Stanford,1987,s.30.
- ÖZDEMİR Emin, "Kazak Türkleri ve Kazakistan İle İlgili Bibliyografya", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2011.
- SARAY Mehmet, *Kazakların Uyanışı*, Ankara,2004.
- ŞAHANOV Muhtar, *Jeltıksan Epopiyasi*, Almatı, 2006.
- TOGAN Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul,1981.
- TÖREHANİ D.; Jeltoksan Jarası, Almaata,1991.
- VAZNİSENSKİY A, *İz Vitupleniya na viçera payezii va dvortsii im Lenina*, Almaata, 1990.